

Vankulu Sosyal Araştırmalar Dergisi/Vankulu Journal of Social Studies**e-ISSN: 2822 – 4000****Yıl / Year: 2025 - Sayı / Issue: 15****Osmanlı Ricâl-i Devleti'nden Bir Zât: Mahmud Celaleddin Paşa (1838-1899)**

One of the Ottoman Statesman: Mahmud Celaleddin Pasha (1838-1899)

Feyza Mücahitoglu

Doktora Öğrencisi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

Orcid: 0000-0003-2048-2150

ROR ID: <https://ror.org/041jvzp61>feyzamucc@gmail.com**Article Information/Makale Bilgisi**

Cite as/Atıf: Mücahitoglu, F. (2025), One of the Ottoman Statesman: Mahmud Celaleddin Pasha (1838-1899), *Vankulu Journal of Social Studies*, 15, 63-89. DOI: 10.55089/yyuvasad.1700053

Mücahitoglu, F. (2025). Osmanlı Ricâl-i Devleti'nden Bir Zât: Mahmud Celaleddin Paşa (1838-1899), *Vankulu Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 15. 63-89. DOI: 10.55089/yyuvasad.1700053

Article Types / Makale Türü: Research Article/Araştırma Makalesi**Received/Geliş Tarihi:** May 15, 2025/15 Mayıs 2025**Accepted/Kabul Tarihi:** June 22, 2025/22 Haziran 2025**Published/Yayın Tarihi:** June 30, 2025/ 30 Haziran 2025**Pub Date Season/Yayın Sezonu:** June/Haziran**Issue/Sayı:** 15 Pages/Sayfa: 63-89.

Plagiarism/İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software./ Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Published by/Yayıncı: Van Yüzüncü Yıl University / Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi.

Ethical Statement/Etik Beyan: This study does not require ethical committee approval as it is based on data obtained from the literature/published sources. It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited/ Bu çalışma etik kurul izni gerektirmeyen nitelikte olup, kullanılan veriler literatür/yayınlanmış kaynaklar üzerinden elde edilmiştir. Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. (F. Mücahitoglu).

Conflict of Interest/Çıkar Beyanı: There are no conflicts of interest. / Bu çalışma kapsamında herhangi bir kurum, kuruluş, kişi ile çıkar çatışması yoktur.

Declaration of Authors' Contribution/Yazarların Katkı Oran Beyanı: This article has one author and the contribution rate of the author is 100 % / Bu makale tek yazarlıdır ve yazarın katkı oranı yüzde 100'dür.

Yapay Zeka Kullanımı: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde yapay zeka tabanlı herhangi bir araç ve uygulama kullanılmamıştır/ No artificial intelligence tools or applications were used during the preparation of this work.

Telif Hakkı ve Lisans/Copyright & License: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansaltında yayımlanmaktadır/ Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Osmanlı Ricâl-i Devleti'nden Bir Zât: Mahmud Celaleddin Paşa (1838-1899)¹

One of the Ottoman Statesman: Mahmud Celaleddin Pasha (1838-1899)

Öz

Mahmud Celaleddin Paşa, 1838 tarihinde İstanbul'un Vefa semtinde doğmuştur. Çorlulu Ali Paşa'nın beşinci kuşak torunu olan Mahmud Celaleddin Paşa, Çorluluzâde olarak anılmaktadır. Rüştîye Mektebi'nin ardından Darü'l Maarif'e devam eden Mahmud Celaleddin Paşa, memuriyet hayatına Meclis-i Vâlâ Mazbata Odası'nda mülazım olarak çalışarak başladı. Şûrâ-yı Devlet Üyeliği, Dâhiliye Müsteşarlığı, Âmedî Kalemî Memurluğu, Maliye Nâzırlığı, Hüdavendigar Valiliği, Ticaret ve Nafia Nâzırlığı, Girit Vilayeti Vali Vekilliği gibi görevlerde bulundu. Bulunduğu önemli görevlerin yanı sıra yazmış olduğu eserlerle de ön plana çıkan Mahmud Celaleddin Paşa, 19 Ocak 1899 yılında vefat etmiştir. Bu çalışmada, Mahmud Celaleddin Paşa'nın hayatı; üstlendiği memuriyetler ve kaleme aldığı eserler ışığında incelenerek, dönemin devlet adamlarının çok yönlülüğü vurgulanmak istenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Mahmud Celaleddin Paşa, Çorluluzade, Girit, Nazır, Âmedî

Abstract

Mahmud Celaleddin Pasha was born on 1838 in the Vefa district of Istanbul. He is known as Mahmud Celaleddin Pasha Corluluzade, the fifth generation grandson of Çorlulu Ali Pasha. Mahmud Celaleddin Pasha, who continued Darul Maarif after Rüştîye Mektebi, started his civil service life by working as a mulazım at the Meclis-i Vala Mazbata Chamber. He served as a Member of the Şura yı Devlet, Undersecretary of Internal Affairs, Amedi Kalemî, Minister of Finance, Governor of Hudavendigar, Minister of Commerce and Nafia, Deputy governor of Crete Province. Mahmud Celaleddin Pasha, who came to the fore with his works written in addition to the important tasks he had, died on January 19, 1899. In this study, the life of Mahmud Celaleddin Pasha is examined in the light of the official duties he undertook and the works he wrote, and it is desired to emphasize the versatility of the statesmen of the period.

Keywords: Mahmud Celaleddin Pasha, Çorluluzade, Crete, Minister, Âmedî

¹ Bu makale 2022 yılında Prof. Dr. Salih Tunç danışmanlığında Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde hazırlanan "Osmanlı Ricâl-i Devleti'nden Bir Zât: Mahmud Celaleddin Paşa (1838-1899)" isimli Yüksek Lisans Tezinden üretilmiştir.

Giriş

19. yüzyıl Osmanlı Devleti'nin iç yapı ve dış ilişkilerinde köklü dönüşümlerin yaşandığı bir dönemdir. Bu yüzyıl boyunca devletin idari, askeri ve mali kurumlarında gerçekleştirilen reformlar, Osmanlı bürokrasisinin de yeniden yorumlanmasına olanak sağlamış ve yeni bir Osmanlı devlet adamı tipi ortaya çıkarmıştır. Sultan III. Selim döneminde, askeri yapı ile başlayan yenileşme sürecinin idari, siyasi ve mali alanlara da kayması, devlet yapısının her kurumuna sirayet etmiştir. Bu yayılma durumu, bürokrasiye de sıçrayarak, yönetim mekanizmasındaki klasik tipolojideki görevlilerin yerini eğitilmiş, batı dillerini bilen, batıdan haberdar olan bir memur sınıfına bırakmıştır. (Topuz, 2018, ss. 349-351) Bahsedilen yeni tip Osmanlı paşaları, Tanzimat ve Islahat Fermanları ile şekillenen hukuki ve kurumsal yapının merkezinde yer almışlardır. Klasik medrese eğitiminden ziyade yeni tip eğitim kurumlarında yetişen bu bürokratlar, devletin kilit alanlarında görev yapmış, diplomatik faaliyetler yürütmüş kişilerdir. (Akyıldız, 2011, s. 505.)

1838-1899 yılları arasında yaşayan Mahmud Celaleddin Paşa, mezkûr dönüşümün içerisinde şekillenen bir Osmanlı ricalidir. Çalışmanın konusunu teşkil eden Mahmud Celaleddin Paşa'yı anlamak, yaşadığı dönemin de anlaşılmasını sağlayacaktır. Bu bağlamda çalışmanın amacı dönemin devlet adamlarının tipolojisini çıkararak çok yönlü kişiler olduklarını vurgulamaktır. Bir diğer amaç, Çorluluzâde Mahmud Celaleddin Paşa'nın Damat Mahmud Celaleddin Paşa'yla karıştırılmasıdır. Bu noktada Damat Mahmud Celaleddin Paşa'dan bahsedilirken Çorluluzâde Mahmud Celaleddin Paşa'nın fotoğraflarının paylaşılması, bu yanlışın düzeltilmesi gerekliliğini doğurmuştur. Çalışmada müracaat edilen kaynakların başında Osmanlı Arşivi gelmektedir. Arşivin, Dahiliye Nezareti Sicill-i Ahvâl Komisyonu Defterleri, Yıldız Perakende Evrakı Arzuhal Jurnal, Yıldız Perakende Evrakı Umumi gibi kısımlarından yararlanılmıştır. Müracaat edilen diğer kaynaklar, Mahmud Celaleddin Paşa'nın eserleridir. Bu eserler için Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, Atatürk Üniversitesi Merkez Kütüphanesi Seyfettin Özege Koleksiyonu, İSAM Kütüphanesi Risaleler Veritabanı kullanılmıştır.

1.Hayatı

Mahmud Celaleddin Bey, İstanbul'un Vefa semtinde dünyaya gelmiştir. Kaynaklarda doğum tarihiyle ilgili muhtelif bilgiler bulunmaktadır. Sicill-i Ahval defterinde bulunan hal tercümesinde, 1838-1839 tarihinde dünyaya geldiği bilgisi yer almaktadır. Fakat oğlu Aziz Esenbel'in "Tarih Dünyası" dergisinde babasıyla ilgili yazdığı makalede Mahmud Celaleddin Bey'in doğum tarihi 1840 şeklindedir. (Esenbel, 1950, s.583). Diğer kaynaklarda bu tarihin, 1838, 1839 ve 1840 şeklinde olduğu görülmektedir. (İnal, 1958, s. 218; Öztuna, 1974, s. 3; Pakalın, 1977, s. 415; Özcan, 2003, ss. 359-360.) Bu çalışmada esas alınacak tarih 1838 tarihidir.

Mahmud Celaleddin Bey, Çorlulu Ali Paşa'nın beşinci kuşak torunudur. (Özcan, 2003, s. 359)

Çorlu’da doğduğu bilinen Ali Paşa’nın, kendisi ve soyundan gelen kişiler, bu yönüyle Çorlulu ve Çorluluzâde olarak anılmaktadır. Mahmud Celaleddin Bey, Vilayet Kapı Kethüdalarından Aziz Efendi’nin oğludur. Aziz Mehmed Efendi, Osmanlı Devleti’ndeki birçok muhasebe kaleminde görev yapmış ve en son olarak da Vilayet Kapı Kethüdalığı görevinde bulunmuştur. (Mehmed Süreyya, 1996, s.346.) Mahmud Celaleddin Bey, ilk evliliğini Fatma Bidar Hanım’la yapmıştır. Bu evlilikten Salih Münir Bey dünyaya gelmiştir. İkinci evliliğini Leyla Hanım’la yapan Mahmud Celaleddin Bey’in, 7 çocuğu dünyaya gelmiş fakat bu 7 çocuktan 2’si küçük yaşlarda vefat etmişlerdir. Bu izdivaçtan dünyaya gelen çocukları şunlardır; Şemseddin Ziya Bey, Atıf Bey, Feridun Bey, Aziz Bey ve Ayşe Vildan Hanım. (Esenbel, 1950, s. 584; Öztuna, 1974, s. 3.) Mahmud Celaleddin Paşa’nın bu evlilikleri dışında bir oğlu daha olduğu bilgisi mevcuttur. ²

Mahmud Celaleddin Paşa’nın ilk oğlu Salih Münir Bey, soyadı kanunuyla “Çorlu” soyadını almış fakat kardeşleri bu soyadını kısa bir süre kullandıktan sonra, “Esenbel” olarak değiştirmişlerdir. ³ (Salih Münir Paşa, 2015: XII-XIII.)

Mahmud Celaleddin Paşa, 1898 senesinde “Plörezi” hastalığına yakalanmıştır. Bu hastalıktan dolayı bir seneye yakın hasta yattığını belirten oğlu, bütün tedavilere başvurdıklarını son olarak da Operatör Cemil Paşa tarafından bir ameliyat yapıldığını fakat bu ameliyattan kurtulmadığını belirtir. 19 Ocak 1899 tarihinde vefat eden (İkdam Gazetesi, 8 Kanun-i Sani 1314 (M. 20 Ocak 1899) Mahmud Celaleddin Paşa, henüz daha 61 yaşındadır. (Esenbel, 1950, ss. 585,615) Mezarı İstanbul Beşiktaş’ta Yahya Efendi Dergâhı haziresinde bulunmaktadır. Aile kabristanında medfun bulunan Mahmud Celaleddin Paşa’nın mezar taşında şu tarih vardır;

Oku bir Fatiha ey ehl-i dil-i zair bu merhuma

Ki kadri devlet ve milletçe pek mümtaz ü baladır

Eder hep esdika-yı mülk ü devlet hake-i hürmet

Bu kabrin sahibi Mahmud Celaleddin Paşadır

Sene 1316 Fî 7 Ramazan

² Paşa’nın ölümünden sonra eşi Leyla Firdevs Hanım bir dilekçe aracılığıyla eşinin terekesini üç senedir alamadığını belirtmiş, aynı zamanda hizmetlerinde çalışan İkbâl isimli bir kadının Kadri isminde bir oğlu olduğunu ve bu çocuğun Mahmud Celaleddin Paşa’dan olduğunu iddia ettiğini belirtmiştir. Bununla ilgili hüküm, sonraları mahkeme kararıyla kesinleşmiş ve Kadri isimli çocuğun Mahmud Celaleddin Paşa’nın çocuğu olduğu kesinlik kazanmıştır. Mahkeme kararı şu şekildedir;

“Nafia Nâzırı Esbak Müteveffa Mahmud Celaleddin Paşa’nın, müstefreşesinden mütevellif Kadri namındaki çocuğun sübut-ı nesebine dair olan hüküm kesb-i katiyyet eylemiş olmakla beraber neseb hakkında irad edilebilecek olan vuku’-ı ilamda mufasssalar irad ve beyan edilmiş olduğundan hiçbir suretle yeniden muhakemeye mahal kalmamış olduğunun...” Bkz. Hızlı, 2020: 13; Y..PRK.AZJ., 42,16; BOA, Bâb-ı Âlî Evrak Odası, BEO, 3823 – 286683; BEO, 3823 – 286683.

³ Soyadı Kanunuyla beraber Esenbel soyadını alan Atıf Bey, bir at tutkunudur. Bu soyadının ise, süvariliği sebebiyle “belde(vadi) fırtına gibi esen” gibi bir manadan ötürü ‘Esenbel’ olduğu bilinmektedir. Bkz. Hızlı, 2020, s. 14.

İzzet

2.Eğitim Hayatı ve Bulunduğu Görevler

2.1.Eğitim Hayatı

Osmanlı Devleti'nin, 18. yüzyıl sonlarından itibaren, eğitim alanında yaşadığı dönüşüm, başlangıçta askeri ihtiyaçlar bağlamında şekillenmişti. Mühendishane-i Berri Hümayun, Mühendishane-i Bahri Hümayun gibi kurumlar hem teknik bilgiye dayalı bir subay sınıf yetiştirmeyi, hem de Avrupalı eğitimin Osmanlı sistemine entegre edilmesine öncülük etmişlerdir. Bu entegrasyon, yeni dünya düzenine inanan bir sınıfın oluşumuna ortam hazırlamıştır. Böyle bir dönüşüm, diplomatik ve idari alanları da yenilemeye mecbur bırakmıştır. (Beydilli, 2020, s. 515; Beydilli, 2020, s. 13; Topuz, 2018, s. 210.). Özellikle Tanzimat'la birlikte ağırlığını sivil bürokrasiye veren dönüşüm kurumsal ve pedagojik olarak kendini göstermiştir. 1830'lerden itibaren Osmanlı bürokrasisinde, ihtisaslaşmaya dayalı bir devlet adamı tipi ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu doğrultuda atılan en önemli adım 1833'te Babıali Tercüme Odası'nın kurulmasıdır. Yabancı dillerdeki resmî belgelerin çevrildiği bu kurum, bazı iç ve dış gelişmeler neticesinde Tanzimat kadrolarının yetiştirildiği bir kuruma dönüşmüştür. Devletin geleceğini kalemiyeye bırakan bu yeni anlayış ve oluşturulan kadro, sistemi güncelleyerek bürokrasideki memur açığını kapatmaya çalışmıştır. Tercüme Odası'nda yetişen ve çoğu kez yurtdışına gönderilen mezkûr kadro, Osmanlı idari sistemindeki yeni bir anlayışı temsil etmiştir. (Akyıldız, 2011, s. 504; Topuz, 2018, s. 350).

Bu kurumsallaşma 1858'de Mekteb-i Mülkiye'nin kurulmasıyla somutlaşmıştır. Mülkiye, sivil memur yetiştirme amacı güden hukuk, maliye, siyaset ve idari alanda uzmanlaşmış bir bürokratik sınıf oluşturmayı amaçlamıştır. Böylelikle devlet hizmeti eğitim yoluyla erişim sağlanabilen bir kariyer alanına dönüşmüştür. (Akyıldız, 2019, s. 238). Mezkûr dönemlerde faaliyet gösteren Rüştîyeler, İdadiler ve Dar'ül Maarif gibi kurumlar da bu yeni bürokratik elit tabanının gelişmesine katkı sağlayarak liyakate dayalı devlet adamı yetiştirme sürecine önayak olmuştur.

Bu çerçevede Mahmud Celaleddin Paşa'nın eğitim hayatı 1846-1847 (H. 1263) tarihinde Rüştîye Mektebiyle başlamış, 1846-1847 (H. 1266) tarihinde mezkûr sürecin mühim eğitim kurumlarından olan Dar'ül Maarif'le devam etmiştir. Buradan dereceyle mezun olan Mahmud Celaleddin Bey aynı zamanda, Mantık, Arabi, Farsi, Coğrafya ve Hesap derslerini de okuduktan sonra 1852-1853 (H. 1269) tarihinde buradan mezun olmuştur. Bundan sonra tahsiline devam eden Mahmud Celaleddin Bey'in Türkçeyi güzel yazmasının yanı sıra Fransızcaya da aşinalığı vardır. (BOA. DH.SAİDd.3.206) Arapçayı ise kendisinin mektepte eğitim gördüğü sırada, hem akrabası olan hem de Enderun'da hoca olan Şakir Efendi'den öğrendiği konusunda bilgiler bulunmaktadır. (İnal, 1969, s.

205) Yazısının gayet güzel olması, dönemin en önemli yazılarının kendi kaleminden geçmesine vesile olmuş ve meslek hayatında “Güzel Mahmud Bey” ismiyle anılmıştır. (Esenbel, 1950, s. 583) Yılmaz Öztuna, Mahmud Celaleddin Bey’i “bilgin” olarak tanımlayıp rika üstadı bir hattat olduğunu belirtmektedir. Yüzlerce kanun ve nizamnameyi hazırlayıp son şekillerini verdiğini de eklemektedir. (Öztuna, 1974, s. 3) Mahmud Celaleddin Paşa’nın aynı zamanda Sultan II. Abdülhamid’e jurnal verdiği bilgisi de kaynaklarda yer almaktadır.⁴

2.2. Bulunduğu Görevler

Mahmud Celaleddin Bey, 1852-1853(H.1269) tarihinde Meclis-i Vâlâ Mazbata Odası’na Mülazım olarak girdi. (BOA. DH.SAİDd.3.206). Osmanlı yenileşme sürecinde bürokratik işleyişin merkez kurumu haline gelen Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye, idari ve hukuki kararlar almasının yanı sıra aynı zamanda yeni nesil memurların yetiştirildiği bürokratik okul işlevi görmüştür. Bu meclisin alt birimlerinden olan Mazbata Odası, meclise gelen meselelerin değerlendirilerek karara ilişkin taslakların kaleme alındığı ve yazı işlerinin sistematik biçimde yürütüldüğü teknik ve bürokratik bir birimdir. Mazbata Odası, memur adaylarının özellikle yazışma usulü ve mevzuatı yerinde öğrenebilecekleri bir uygulama merkezidir. Bu odada görev alan mülazımlar stajyerlere benzer şekilde çalışan, karar metinlerini gören dosya takibini sağlayan memurlardır. (Pakalın, 1971, s. 611). Bu doğrultuda mülazımlar, devlet idaresi ve siyasi dinamiklere doğrudan temas edebilmişlerdir. Bu çerçevede Mahmud Celaleddin Paşa’nın kariyerine Meclis-i Vâlâ Mazbata Odasında mülazım olarak başlaması, onun yenilikçi, kademeli ve liyakate dayalı bir bürokrat yetiştirme sürecine dahil olduğunu göstermektedir. Paşa’nın bu görev vesilesiyle elde ettiği idari müktesebat, onu yazışma ve karar alma süreçlerinde etkili kılmış ve bu vesileyle yaşadığı dönemin siyasi atmosferini gözlemleyebilmesine olanak sağlamıştır.

Mahmud Celaleddin Paşa’nın ilerleyen dönemlerde üstlendiği idari görevlerin temelinde işte bu erken dönem kurumsal tecrübenin izleri vardır. Edindiği bu tecrübeden sonra aynı tarihte yedi yüz kuruş maaşa bağlanarak, Meclis-i Vâlâ Maliye Cemiyeti Başkitâbeti’ne getirilen Paşa, buradaki görevinin ardından, Meclis-i Vâlâ Mazbata Odası’nın Mühimme bölümüne nakledilmiş ve 1860-1861 (H.1277) tarihine kadar da Meclis-i Vâlâ Kıraat-i Evrak Memuriyeti görevini icra etmiştir. Maaşı, derece derece artarak iki bin kuruşa ulaşan Mahmud Celaleddin Paşa, 1861- 1862 (H.1278) tarihinde üç bin kuruş maaşa bağlanarak Meclis-i Vâlâ Başkitâbeti Muavinliği görevine getirilmiştir. 1862-1863 (H.1279) tarihinde ise Meclis-i Vâlâ Başkitâbeti’ne memur olarak atanmıştır. (BOA. DH.SAİDd.3.206)

⁴ Faiz Demiroğlu’nun “Abdülhamid’e Verilen Jurnaller” isimli eserinde Mahmud Celaleddin Paşa’ya küçük bir kısım ayrılmıştır. Bu kısımda; “*Meşhur bestekâr Çorluluzâdedir. Malumatlı, zeki, şair, zarîf bir şahsiyettir. Bu zât da nâzır arkadaşlarını vekiller meclisi toplantısında tetkik eder. Zeki paşa gibi hemen zâtı şahaneye jurnal ederdi. Nafia Nâzırlığında, Girit valiliğinde bulunmuştur.*” Bkz. Demiroğlu, 1955, s. 21.

1867-1868 (H.1284) tarihinde ikinci rütbeden Mecidi Nişanına layık görülen Mahmud Celeleddin Paşa, Yusuf Kâmil Paşa'nın tavsiyesiyle, Âli Paşa'nın maiyetinde bulunmuş ve memur vasfıyla Girit'e gitmiştir. Buradaki görevi sadrazamın kâtipliğini yapmak olan Paşa, Girit Adası'ndan 5 ay sonra dönmüş ve kendisine, ikinci rütbeden Osmanî nişanı ve Girit İslahatına mahsus bir madalya verilmiştir. Mahmud Celeleddin Paşa, 1868 (H. 1284) tarihinde on bin kuruş maaşla, Şûrâ-yı Devlet Üyeliği ve Başkâtipliğine getirilmiştir. Bu kurum Tanzimat sonrası Osmanlı idari yapısının reform kurumlarından biri olmakla beraber idari-yargısal bir fonksiyon da üstlenmiştir. Fransa'daki Conseil d'Etat örneğinden esinlenilerek kurulan kurum, *kanun ve nizamname hazırlamak mülkî işleri incelemek, memurlar arasındaki ihtilafları çözmek, hükümet de kişiler arasındaki davalara bakmak, kanun metinlerini yorumlamak, devlet memurlarının durumlarını inceleyip gerektiğinde onları yargılamak, 1864 Vilâyet Nizamnamesi'ne göre her vilâyette senede bir defa toplanıp vilâyetin sorunlarını görüşecek olan umumi meclislerin düzenlediği mazbataları meclis üyeleriyle müzakere ederek karara bağlamak* gibi işlere bakmaktaydı. (Akyıldız, 2010, s. 236). Bu bağlamda Şûrâ -yı Devlet Üyeliği, devlet yönetimiyle ilgili üst düzey bilgiye sahip olmanın yanında, aynı zamanda reform programlarının derinlemesine incelenmesini sağlayan bürokratik etkinliği ortaya çıkarmaktaydı. Aynı zamanda söz konusu meclisin görevleri, Mahmud Celeleddin Paşa'nın taşradaki yöneticilik tecrübeleriyle doğrudan ilişkilendirilebilecek niteliktedir. Vilayet meclislerinin senelik mazbatalarını değerlendirme, yerel yönetim sorunlarını müzakere etme ve memur denetimi gibi işlevleri, taşra yönetiminde etkin ve denetleyici bir duruş sergileyen Mahmud Celeleddin Paşa'nın bulunduğu görevlerdeki faaliyetlerinde karşılık bulur. Paşa'nın, eğitim, sağlık, altyapı ve sosyal yardım alanlarında gerçekleştirdiği çalışmalar, meclisin mülkî ve idarî işlerle ilgili düzenleyici ve denetleyici görevleriyle örtüşmektedir. Paşa, sadece uygulayıcı değil; aynı zamanda yasa ve nizamların taşrada işlerliğini sağlayan, bir figür olarak öne çıkar. Bu noktada Mahmud Celeleddin Paşa'nın bu göreve getirilmesi, onun sadece idari yetkinliğiyle açıklanamaz. Aynı zamanda dönemin ıslahatçı faaliyetlerine katkı sunabilen bir devlet adamı olduğunu gösterir.

Mahmud Celeleddin Paşa, 1870 (H. 1287) tarihinde Dâhiliye Müsteşarı olmuştur. (BOA. DH.SAİDd.3.206.) Paşa, 1870-1871 (H. 1287) tarihinde ise yirmi bin kuruş maaşla Âmedî Kalemine getirilmiştir.⁵ Osmanlı merkez bürokrasisinin karar alma ve uygulama süreçlerinde önemli rol oynayan kurumlardan biri olan Âmedî Kalemi, Tanzimat sonrasında yeniden teşkilatlandırılan idari yapının bir parçasıdır. Bu kalem mensupları teknik yazışma işlerinden sorumlu olmakla beraber aynı zamanda diplomatik dil idari, usul ve siyasi bilgiyle harmanlanan entelektüel ve tecrübeli memurlardan

⁵ Bu kalem, evvela Reîs'ül Küttâb'ın emrinde çalışan, bir nevi özel kalem müdürü işlevi gören bir kurumdur. Padişaha sunulacak arzlar, yabancı devletler, elçiler vb unsurlarla olan yazışmalar ve bu belgelerin korunması bu kalemin görevlerini arasına girmektedir. Maiyetinde bulunduğu kurum sebebiyle de dış ilişkilerle ilgilenir, gelen raporları cevaplandırır. Yaptığı görev nedeniyle önemli bir konumda bulunmaktaydı. 1836 senesinden sonra Sadaret Kethüdalığının, Dâhiliye Nezaretine, Reîs'ül Küttâblığın ise Hariciye Nezaretine dönüştürülmesiyle beraber Âmedî Kalemi, Hariciye Nâzırının emrinde bulunmaya devam etmiştir. Bkz. Uzunçarşılı, 1988: Aktaş, 1991, s. 3-12; Akyıldız, 2015, s. 53; Pakalın, 1972, s. 26-27

oluşmaktaydı. (Aktaş, 1991, s. 12). Bu bağlamda Mahmud Celaleddin Paşa'nın bu kaleme getirilmesi, onun idari konulara müdahil olabilecek bir konuma yükseldiğini göstermektedir. Karar alma sürecinin içinde bulunulabilen bu kalem, bürokrasideki hiyerarşide bir üst noktaya atlamak için bir geçiş kapısı niteliğindedir. Mahmud Celaleddin Paşa'nın burada görev alması, onu sıradan memurlardan ayırarak üst düzey bürokratlar sınıfına dahil eden bir aşamadır. 1871(H. 1288) tarihinde bu görevinden azledilen Mahmud Celaleddin Paşa, 1873 (H. 1289) tarihinde Muhakemat dairesine, 1875 (H.1292) tarihinde ise ikinci defa Âmedî Kalemi'ne tayin edilmiştir. (Öztuna, 1974: 3: BOA. DH.SAİDd.3.206)

Mahmud Celaleddin Paşa, 1878 (H. 1295) tarihinde ikinci kez bu görevden azledilmiştir. İki ay maaşsız kaldıktan sonra yine aynı senenin Haziran ayında Şûrâ-yı Devlet Tanzimat Dairesi Azalığı'na tayin edilmiştir. 1880 tarihinde ise Şûrâ-yı Devlet Tanzimat Dairesi'nin ikinci başkanlığına seçilen Mahmud Celaleddin Paşa, 1884 (H. 1301) tarihinde önceki görevine ek olarak Umur-ı Nafia Komisyonu Azalığı'na getirilmiştir. (BOA. DH.SAİDd.3.206.)

Mahmud Celaleddin Paşa, 1887 tarihinde beş yüz lira yol masrafı ve dört bin lira verilerek Girit'e memur olarak gönderilmiştir. 19. yüzyılın son çeyreğinde etnik ve siyasi gerilimlerle Osmanlı Devleti'nin en hassas bölgelerinden biri olan Girit, Müslüman ve Hristiyan tebaanın bir arada yaşadığı bir bölgeydi. Bölgede patlak veren isyanlar merkezi otoriteyi sarsmakla beraber Osmanlı'yı uluslararası alanda sınamaktaydı. 1878'de oluşturulan Halepa Fermanı ile serbest bir idare tarzı verilen Ada'da, bunu uygulama sırasında ve sonrasında yaşanan gelişmeler Osmanlı Devleti'ni daha dikkatli ve güçlü görevlilerle adaya müdahil olmaya zorlamıştır. (Tukin, 1996, s. 90). Bu çerçevede Mahmud Celaleddin Paşa'nın Girit'e memur olarak gönderilmesi, iç ve dış unsurların dikkate alınarak idari tayinin yanında aynı zamanda da diplomasi ve müzakere yapabilme misyonu da taşımaktadır. Mahmud Celaleddin Paşa'nın sonraki yıllarda da gönderileceği Girit memuriyeti ona merkez adına hareket edebilme, bölgeyi gözlemleyebilme fırsatı vermiştir. Bölgedeki siyasi ve idari çıkmazlar, uluslararası ve yerel güçlerle müzakereler, Paşa'nın bu bölgede edindiği önemli deneyimlerdir. Bu görevler, Mahmud Celaleddin Paşa'yı yalnızca merkez bürokrasisinin değil, aynı zamanda taşradaki siyasi gelişmelerin ve gerçeklerin farkında olan çok yönlü bir devlet adamı yapmıştır. Girit Memurluğu görevinden sonra, Muvazene-i Umumiyye Komisyonu Reisi olan Mahmud Celaleddin Paşa, 1887-1888 (H. 1303) tarihinde otuz bin kuruş maaşla Maliye Nâzırı olmuştur. Mahmud Celaleddin Paşa'nın 1887'de Maliye Nazırı olması, onun Girit'teki diplomatik başarısı ve idari tecrübesinin merkezî hükümet tarafından takdir edildiğini göstermekle beraber, Paşa'nın sadece taşrada değil, merkezde de etkili bir bürokrat olarak görüldüğünü gösterir.

Mahmud Celaleddin Paşa, 13 Haziran 1889 (H. 14 Şevval 1306) tarihinde yine Girit'e memur olarak gönderilmiştir. Buradan döndükten sonra, 3 Aralık 1889 (H. 9 Rebiülahir 1307) tarihinde on beş bin kuruş maaşla Şûrâ-yı Devlet Tanzimat Dairesine ikinci defa tayin edilmiştir. Fakat kendi isteği neticesinde bu görevden ayrılmış ve kendisine mazuliyet maaşı bağlanmıştır. Mahmud Celaleddin

Paşa, 2 Şubat 1890 (H. 11 Cemaziyelahir 1307) tarihinde on yedi bin kuruş maaşla Hüdavendigâr Vilayeti Valiliği'ne tayin edilmiştir. (BOA. DH.SAİDd.3.206.)

Mahmud Celaleddin Paşa'nın Hüdavendigâr⁶ Valiliği görevine atandıktan sonra bölgede yaptığı birtakım icraatlar mevcuttur. Osmanlı arşivinde 29 Nisan 1890 (H. 9 Ramazan 1307) tarihli Mahmud Celaleddin Paşa'nın bölgede yaptığı icraat ve ıslahatları içeren bir belge yer almaktadır. Bu belgeye göre Mahmud Celaleddin Paşa, maddeler halinde yasak ve ıslah ettiklerini kaydeder. İlk maddede, aleni şekilde alkollü içki içilmesinin, düğün vesilesiyle köçek oynatılmasının yasaklanmasının ardından, buna cesaret edenlere ise kanunen gerekenin yapılacağı bilgisi yer almaktadır. İkinci maddede ise, silahlı gezmenin yasaklandığı, üzerinde silah gezdirenin silahının alındığı bilgisi yer almaktadır. Üçüncü maddeye gelindiğinde ise Paşa, herkesin cemaatle namaz kılabilmesi için, buna engel olarak gördüğü kahvehanelerin sahipleriyle görüşmüş ve namaz vakitlerinde iskemlelerin kaldırılıp, gazların söndürülüp herkesin camiye davet edildiği noktasında bir icraat gerçekleştirmiştir. Dördüncü maddede, koyun etinin fiyatının yüksek olduğu cihetiyle kasap esnafıyla görüşülüp etin okkasının yedi kuruş iken, altı kuruşa indirildiği ve buraların dışındaki pazarlarda da bu fiyatın beş kuruşa indirildiği belirtilir. Beşinci madde, kütüphanelerin denetlenmesi için bir komisyon oluşturulduğu ve buralardan alınan ve geri getirilmeyen kitapların geri alınacağını gibi konuları barındırmaktadır. Altıncı maddeye gelindiğinde ise Paşa, bölgedeki medreselerin, kim olduğu bilinmeyen kişiler tarafından yatak olarak kullanıldığını belirtir. Buna göre Paşa o zamana kadar medreselerde kayıt işleminin yapılmadığını, bundan sonra bu işleme dikkat edileceğini belirtir. Ayrıca buraların güvenliği için bir kapıcı tayin edildiğini aktarır. Diğer maddede komisyonlar kurularak yetim ve vakıf paralarının hesaplarının görüleceği belirtilmektedir. İlerleyen maddeler ise, camilerin tamiri, henüz yerleştirilmemiş olan muhacirlerin belirli bölgelere yerleştirilerek dört karye oluşturulduğuna ayrılmıştır. Bu ıslahat maddelerinin sonlarında halkın padişaha hayır duasında bulunduğunu belirten Mahmud Celaleddin Paşa, vilayeti bizzat dolaştığını ve bu suretle uygun icraatlar yaptığını belirtmektedir. (BOA, Yıldız Perakende Evrakı Umumi, Y.. PRK.UM., 16-113.)

Arşivde yer alan bir diğer belgeye göre Mahmud Celaleddin Paşa Bursa'da Dârülaceze açmaya muvaffak olmuştur. 12 Mayıs 1891 (H. 3 Şevval 1308) tarihli belgede, Dârülaceze açılması

⁶ “Bursa, Osmanlı hâkimiyeti döneminde Anadolu eyaletine bağlı olan ve Hüdâvendigâr adını taşıyan sancağın merkezi idi. XVI. yüzyılda Hüdâvendigâr sancağının merkez kazası Bursa'dan başka otuz kadar kazası daha vardı. Bunlar arasında İnegöl, Yarhisar, Domaniç, Yenişehir, Söğüt, Taraklu, Geyve, Akyazı, Akhisar, Göynük, Beypazarı, Mihaliç, Kite, Gönen, Gölpazarı, Bergama önemli idarî birimleri teşkil ediyordu. Ayrıca Seferihisar, Ermenipazarı, Atranos, Kepsut, Mihaliççik, Edincik, Kızılcatuzla, Tarhala ve Fesleke kazaları da buraya bağlı idi. Bu idarî durum ufak tefek değişikliklerle XIX. yüzyıla kadar sürdü. 1832'de müstakil mutasarrıflık olan Bursa, Karahisar, Kütahya, Bilecik, Erdek, Biga mutasarrıflıkları ile birlikte yeni teşkil edilen Hüdâvendigâr eyaletine bağlandı ve bu eyaletin merkezi oldu. 1856-1857'de Hüdâvendigâr eyaleti Bursa, Koca-ili, Kütahya, Karahisar, Erdek, Biga, Karesi, Ayvalık livâlarından müteşekkildi. Bu sırada Bursa livâsına bağlı yirmi dört nahiye bulunuyordu. 1865'te Hüdâvendigâr eyaletine Bursa, Karesi, Koca-ili, Kütahya, Karahisar livâları bağlı olup vali Bursa'da oturuyordu. 1908'de ise eyalet, Bursa, Ertuğrul (Bilecik), Kütahya, Karahisar ve Karesi sancaklarından meydana geliyordu. Bursa sancağı altı kaza, beş nahiye ve 664 köye sahip bulunuyordu. Bursa Cumhuriyet döneminde müstakil il haline getirildi.” Bkz. İnalçık, 1992, s. 449

konusunda Mahmud Celaleddin Paşa'nın, II. Abdülhamid ile görüştüğü bilgisi yer almakla beraber, şifahen Dârülaceze açılması yönünde bir karar alındığı bilinmektedir. (BOA, Yıldız Perakende Evrakı Arzuhal Jurnal, Y..PRK.AZJ., 19-5, 1. belge). 18 Mayıs 1891 (H. 9 Şevval 1308) tarihli diğer belgede ise Dârülaceze için padişahın kendi hesabından beş yüz lira gönderdiği ve Emlak-ı Hümayun olarak adlandırılan özel mülkünden ise her ay iki bin kuruş gönderdiği bilgisi mevcuttur. (BOA. Y..PRK.AZJ., 19-5, 3. Belge, URL-1). Mahmud Celaleddin Paşa'nın Hüdavendigâr Valiliği'ndeki hizmetleri bugün hala adından söz ettirmektedir. Asayişin sağlanması konusunda attığı adımlar, bölgedeki her alanda etkisini göstermiştir. Burada yalnızca asayişin sağlanmasıyla kalmamış, aynı zamanda sosyal devlet anlayışının ürünlerinden biri olan Dârülaceze gibi bir kurumun açılmasına da önayak olmuştur

Mahmud Celaleddin Paşa, 4 Eylül 1891 (H. 29 Muharrem 1309) tarihinde ise otuz bin kuruş maaşla Ticaret ve Nafia Nezâreti'nde göreve başlamıştır. Paşa'nın üstlendiği bu görev, onun yalnızca idari alanın değil, aynı zamanda Osmanlı iktisadi düşüncesinin de içinde olduğunu göstermektedir. Bu da Paşa'nın çok yönlü kişiliğine katkı sağlayan bir durumdur.

Mahmud Celaleddin Paşa, 10 Eylül 1891 (H. 5 Safer 1309) tarihinde, yine aynı maaşla ve beş yüz lira yol parası verilerek Girit Vilayeti Vali Vekilliği'ne getirilmiştir. (BOA. DH.SAİDd.3.206) Bu tarih Paşa'nın Girit'e gönderildiği son memuriyet görevidir. Çalışma hazırlanırken bir dosyada toplanan arşiv belgelerinde Mahmud Celaleddin Paşa'nın müteaddit defalar İstanbul'a dönme isteği üzerine belgeler yer almaktadır. Paşa'nın gözünde oluşan ve çalışmasına engel olan bir rahatsızlık nedeniyle ortaya çıkan bu istek, adada Paşa'ya ihtiyaç olduğu gerekçesiyle reddedilmiştir. 27 Şubat 1893 tarihli bu belgenin dışında Paşa, 20 Nisan 1893 tarihinde de yine aynı sebepten İstanbul'a gelmek için izin istemiş fakat bu istek yine reddedilmiştir. 19 Ocak 1894 tarihli bir diğer belgede Paşa, gözlerindeki rahatsızlığın çalışmasına engel olduğunu belirterek tekrar izin talebinde bulunmuştur. Bu tarihten sonra Mahmud Celaleddin Paşa bir suikasta uğramış⁷ ve tedavi için Hanya'ya gitmiş, çok geçmeden yerine Turhan Paşa'nın tayin edilmesiyle İstanbul'a geri dönmüştür. (BOA. Y..PRK.UM.. /

⁷ 3 Ağustos 1894 (H. 30 Muharrem 1312) tarihli belgede suikast, detaylarıyla anlatılmaktadır. Ayrıca bu belge, Atina'da çıkan bir gazetenin tercümesidir;

Girid Vali Vekili Mahmud Celaleddin Paşa aleyhine icra olunan suikaste dair dünkü gün Yunan matbuatına suret-i seride telgrafnameler varid olmuştur ahiren aldığımız teminata göre bu cürm Hanyadan biraz uzakça bulunan Halepa nam ve havası gayet güzel olan kasabada suret-i hususiyede Paşanın isticar etmiş olduğu bir hanede vukubulmuştur bu hane derununda teneffüs maksadıyla pencereler açık ve en alt katta bulunan odada çalışmakta iken ansızın yirmi beş adım bu'dunda bir mevkide kendisine bir silah atılmış ve tehlikesiz bulunduğu etibba tarafından dermiyan olunan başındaki ufak yarayı almıştır. Bkz. Y..PRK.TKM. / 32 – 24.

Mahmud Celaleddin Paşa'nın oğlu suikastı şöyle anlatmaktadır:

Giridde Vali bulunduğu sırada zaman zaman vukua gelen isyanlardan dolayı Venizelosun ihtilal komitesine mensup kimseleri astırması üzerine kendisini öldürmek üzere bir suikast hazırlanmış. Bir gece vilayet konağındaki yazıhanesinde meşgul bulunduğu bir sırada konağın bahçesine girmeye muvaffak olan eşkıya tarafından atılan kurşunlarla başından yaralanmış, masanın üzerindeki bir kalemin düşmesi ve kendinin eğilip alması sayesinde aldığı yara hafif olmuştur. İstanbuldan gönderilen hususi vapurla Giridden ayrılmış ve bir daha avdet etmemek üzere İstanbul'a gelmiştir. Bkz. Esenbel,1950, s. 584

23 – 83, BOA. Y..PRK.UM.. / 24 – 18; BOA. Y..A...HUS. / 268 – 118; BOA. Y..MTV. / 77 – 4, BOA. Y..PRK.UM.. / 27 – 88; BOA. Y..MTV. / 89 – 61) Kendisine yirmi bin kuruş mazuliyet maaşı tahsis edilmiş ve 1894 tarihinde Bütçe Komisyonu Reisliği'ne tayin edilmiştir. (Pakalın, 1977, s. 418.) Mahmud Celaleddin Paşa, 6 Kasım 1895 tarihinde (H. 18 Cemaziyelevvel 1313) Ticaret ve Nafia Nezareti'ne tayin edilerek bu görevle memuriyet hayatını noktalamıştır. (BOA. DH.SAİD.d.3.206.).

3.Eserleri

3.1. Mir'ât-ı Hakikat

Paşa'nın Mir'ât-ı Hakikat adlı eserinin Osmanlıca hali, Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu'nda bulunmaktadır. Eser, İsmet Miroğlu tarafından transkribe edilmiş ve ardından sadeleştirilerek 1983 yılında İstanbul'da basılmıştır. Eserin orijinal hali ise yine İstanbul'da Osmanlı Matbaası'nda basılmıştır. Bu eserin basılma tarihi 1908-1909 (H. 1326) olarak bilinmektedir. Eser üç ciltten oluşmaktadır. Mahmud Celaleddin Paşa, eserin iç kapak kısmına;

Müerrih-i müstakim olmak gerektir nakl ü aklında

O suret zabt-ı tarih etmenin üss-i esasıdır

Olur her vechle aks-i havadis müncele zira

Bu Mir'at-ı hakikat cami-i sırr-ı siyasideir

notunu düşmüştür (Mahmud Celaleddin Paşa, 1326, s. 1). “Medhal” isimli giriş kısmında ise, eserin yazılış amacını dile getiren Paşa, her millette tarih ilmiyle uğraşan “erbab-ı kalem” insanların olduğunu ve bu insanların bulundukları zamanın vakalarını, ibret verici olaylarını yazdıklarını aktarır. Ayrıca Paşa, yazılan bu yazıların sonraki nesillere yadigâr olarak bırakılacağını ve bu durumun kendisini çok mutlu ettiğini belirtir. Tarih yazımının nasıl olması gerektiğine de değinen Mahmud Celaleddin Paşa, bunu bir görev olarak tanımlamış, bu görevin temelinde, bilgi ve haber dairesinin geniş olmasının olduğunu ve meselelerin yalnızca dış görünüşüyle değil hakiki mahiyetlerinin yani iç yüzlerinin de bilinmesi gerektiğini vurgulamıştır. Tarih yazımında nelere dikkat edilmesi gerektiğine de kısaca değinen Paşa, önemli meselelerin ince ayrıntılarını tetkik ederek okuyucuya ibret verici olayları aktarmak gerektiğini, bunun tarihçinin zor bir görevi olduğunu vurgular. Ardından, tarihi araştırmalarda kullanılan metodolojinin nasıl olması gerektiğini açıklayan Paşa, tarihçinin eserini hakkıyla ortaya çıkarmasının iki yolu bulunduğunu belirtir. İlk olarak bir tarihçinin, içinde bulunduğu olayları yazacaksa, onları iyi idrak etmesi gerektiğini, ikinci olarak ise içinde bulunmadığı olayları yazacaksa, bu olayları yaşamış ve yazmış, itibar sahibi insanlardan yararlanıp bu bilgileri tahkik ederek yazmaya mecbur olduğunu belirtmektedir. Ardından Paşa, bulunduğu görevler dolayısıyla birçok belgenin kendi kaleminden geçtiğini ve bu suretle olayların iç yüzünü gördüğünü belirtir. Ayrıca güvenilir ve bilgili kişilerin de sohbet babında kendisine naklettiği tarafsız bilgileri de esere eklediğini aktarır. Paşa, giriş kısmının sonlarına doğru, bu eseri yazma amacını açıklar. Kendisinden

sonra bu “kargah-ı fesada” gelecek olanların, tarihte yaşanan olaylardan ibret almamasını kendince uygun görmemiş ve bu eseri, gelecek nesillerin ibret alması için, resmi görevinden vakit buldukça yazdığını belirtmiştir. Mahmud Celaleddin Paşa son olarak, eserin isminin neden Mir’ât-ı Hakikat olduğunu açıklayarak giriş kısmını sonlandırmıştır;

Hilkaten ve tab’an mültezimim olan tarik-i râst-gûyiye fikren ve kalemin ne derecede salık olduğum erbab-ı dikkatin aks-endaz ayine-i idrak ve ittılaaları olacağıçün bu eser “Mir’ât-ı Hakikat” ismiyle tevsim kılındı. Mûtaala eden ehl-i vicdanın hissiyat-ı latifelerinden ümid varım ki hizmet-i hakir lisan-ı şabaş takdir ile yad ve tezkir olunur ve hafaya-yı küllün kasir-i damen afv ile setir olunur.⁸

Eser üç ciltten oluşmaktadır. Birinci cilt, dört ana bölümden oluşur. Başlangıçta, özet niteliğinde dört başlık yer almaktadır. Bu başlıklar şu olayları içermektedir; Devlet-i Aliyye ile Rusya arasındaki yüz elli yıllık askerî olayların özeti, Sultan Abdülmecid’in tahta çıkışından Paris Antlaşması’na kadar geçen on yedi yılın olayları, Paris Antlaşması’ndan Sultan Abdülaziz’in tahta çıkışına kadar yaşanan gelişmeler ve Sultan Abdülaziz’in tahta çıkışından Hersek Meselesi’ne kadar geçen sürecin özeti. Bu özet bölümlerden sonra eserin birinci bölümü başlamaktadır. (Mahmud Celaleddin Paşa, 1326, ss. 6-24.)

Eserin Birinci Cildi, her biri kendi içinde alt bölümlere ayrılan dört ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm yedi alt başlık altında Hersek İhtilali, Bulgaristan ve Sırbistan’daki isyan hareketleri ile mali teşebbüslerin harici etkileri, Karadağlıların Hersek isyanına katılımıyla gelişen muharebeler, Bulgaristan İhtilali’nin ortaya çıkışı gibi konuları ele almaktadır. İkinci bölüm ise dokuz alt başlıkla İstanbul’daki siyasi gelişmeler, Berlin Memorandumu, Sultan Abdülaziz’in tahttan indirilmesi, Sultan Murad’ın kısa saltanatı ve bu dönemde yaşanan önemli olayları işlemektedir. Üçüncü bölüm kendi içerisinde yedi alt başlığa ayrılmıştır. Bu başlıklarda; Sultan Abdülhamid’in tahta çıkışı, Kanun-ı Esasi’nin ilanı ve Meclis-i Meb’ûsan’ın açılması gibi gelişmeler incelenmektedir. Dördüncü bölümde ise, Meclis-i Meb’ûsan’ın feshi, Sırbistan ve Karadağ ile imzalanan barış anlaşmaları, Midhat Paşa’nın azli ve Avrupa’ya sürgünü altı alt başlık altında ele alınmaktadır. (Mahmud Celaleddin Paşa, 1326, ss. 43-292.)

İkinci cilt dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm, kendi içinde altı alt başlığa ayrılmıştır. Bu bölümde muharebenin sebeplerine dair siyasi bir özet, Rusya ile Romanya arasındaki ittifak, Osmanlı ve Rus ordularının teşkili, harbe ilişkin düzenlemeler, askerî hazırlıklar ve çeşitli gelişmeler ile Karadağ muharebesinin başlaması ele alınmaktadır. (Mahmud Celaleddin Paşa, 1326, ss. 2-50) İkinci cildin İkinci Bölümü dokuz alt başlıktan oluşmakta olup, Rus ve Osmanlı ordularının Asya cephesindeki tertibatı, savaşın başlangıç safhası gibi savaşla ilgili konular ele alınmaktadır. Üçüncü

⁸ “Yaradılış ve karakter bakımından yönelmiş bulunduğum doğru sözlülük yoluna düşünce ve yazıda ne derecede uyabildiğim dikkatli kimselerin anlayış ve kavrayış aynalarında görüleceğinden, bu eser “Mir’ât-ı Hakikat =Hakikatin Aynası” diye isimlendirildi. Dikkatle okuyup inceleyen vicdan sahiplerinin iyiliğe yönelik duygularından ümit ederim ki bu değersiz hizmet takdir diliyle anılır ve bu cüce kalemin eksikliği-kusuru af eteğiyle örtülür.” Bkz. Mahmud Celaleddin Paşa, 1326, ss. 4-5; Mahmud Celaleddin Paşa, 1983, ss. 25.

Bölüm yine dokuz alt başlığa ayrılmakta, Tuna Nehri üzerindeki Rus taarruzları, Niğbolu ve Balkanlar'daki olaylar, Şıpka Savaşı ve Rusya ile İngiltere arasındaki gizli barış görüşmeleri işlenmektedir. Dördüncü ve son bölüm ise üç alt başlık altında, Plevne Muharasası öncesi ve sonrasındaki askerî gelişmeler ile Gazi Osman Paşa'nın direnişi ve Büyük Dubnik Muharebesi gibi önemli olayları kapsamaktadır. (Mahmud Celaleddin Paşa, 1326, ss. 68-234).

Son cilt olan üçüncü cilt dört ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Sırp isyanları, Rus ordularının Balkanlar'daki hareketleri, İngiltere'nin barış girişimleri, vükela değişiklikleri ve sulh müzakerelerine dair gelişmeler ele alınmaktadır. İkinci bölümde altı alt bölüm yer almakla beraber, sadaret ve vükela değişiklikleri, Ayastefanos'a Rus birliklerinin girişi ve Edirne'de yapılan barış görüşmeleri gibi konular işlenmektedir. Üçüncü bölümde Ayastefanos Antlaşması sonrasında Osmanlı iç siyasetindeki gelişmeler, İngiltere ile yapılan savunma ittifakı, Suavi Vakası, Kıbrıs Antlaşması ve Rodop Balkanı hadisesi gibi birçok önemli olay on alt başlık altında incelenmektedir. Dördüncü ve son bölümde ise Berlin Kongresi'nin toplanışı, müzakerelerin içeriği ve Ayastefanos Antlaşması ile Berlin Antlaşmasının karşılaştırılması gibi konular ele alınmaktadır. Ayrıca Mahmud Celaleddin Paşa, "Aleksandr Paşa Layihası" başlığı altında Kongre sürecine ilişkin değerlendirmelere yer vermiştir. (Mahmud Celaleddin Paşa, 1326, ss. 2-203.)

Yukarıdaki konu başlıklarından da görüleceği üzere Mahmud Celaleddin Paşa'nın bu eseri, yaşamış olduğu dönemin olaylarına şahit olması bakımından önemli bir siyasi tarih kitabı özelliği taşımaktadır. Eserin ilk bölümüne geçmeden evvel, özet mahiyetinde genel bir değerlendirme veren Paşa, yalnızca harici meselelerle ilgili değil, dâhili meselelerle ilgili de bilgi vermiştir. Ayrıca Paşa, o dönemin çok konuşulan ve hatta bu dönemde de çok tartışılan bazı olaylara değinmiştir. Bu olaylardan biri, Sultan Abdülaziz'in ölümü meselesidir. Paşa, Hüseyin Avni Paşa'yla ilgili ağır ithamlarda bulunarak kendisinin tahta Şehzade Murad'ı oturtmak istediği ve Abdülaziz'i öldürmeyi kafasında tasarladığını aktarmaktadır. Mahmud Celaleddin Paşa, Hüseyin Avni Paşa'nın Abdülaziz'i zehirlemek istediğini, fakat padişahın dikkatli davranması sonucu bunun gerçekleşmediğini aktarır. (Mahmud Celaleddin Paşa, 1326, ss. 102-103) Sultan Abdülaziz'in tahtan indirildikten sonra, Sultan Murad'a çeşitli pusulalar yolladığını belirten Mahmud Celaleddin Paşa, bu pusulaların çeşitli şekilde değiştirilerek gazetelerde yayımlandığını aktarmıştır. Orijinal pusulaların o dönemde birkaç saatliğine kendi eline geçtiğini belirten Paşa, bunları farklı bir yere yazacak vaktinin olmadığını belirterek aklında kalan kısımlara eserinde yer vermiştir.⁹

Mahmud Celaleddin Paşa'nın Mir'at-ı Hakikat adlı eseri yalnızca bir hatırat veya kronik olma özelliği taşımasının çok ötesindedir. Eserin kaleme alınış süreciyle Paşa'nın memuriyet geçmişi

⁹ *Sultan Abdülaziz'in tezkireleri birkaç saat yedimde kalmış ve tarihimizce asar-ı mühimmeden olduğunun istinsah olunmak muktezi bulunmuş iken meşguliyet-i kesire içinde vakit bulamadım sonra bazı mealini işitenler gazetelerle bir suret neşr ettiler ise de sahih değildir iki tezkirenin meali birtakım ilavelerle bir yere yazılmıştır yukarıda zikr ettiğimiz ibareler ise aynıyla hatıra kalan mahalleridir.* Bkz. Mahmud Celaleddin Paşa, 1326, ss. 118-119.

arasındaki sıkı ilişki, eserin hem bir devlet adamının şahitliğini hem de dönemin bürokratları arasında ön plana çıkan yazıcılık geleneğini yansıtır. Paşa'nın memuriyet geçmişinde bulunduğu kritik görevler, onun devletin iç işleyişine, diplomatik ilişkilerine ve reform süreçlerine doğrudan temas eden bir devlet adamı olarak yetişmesini sağlamıştır. Mezkûr görevler Paşa'ya, bilgi ve belgeye ulaşma olanağının yanında aynı zamanda, reform sürecinin nasıl ve hangi dinamiklerle şekillendiğini ve uygulandığını kavrayabilme yeteneği kazandırmıştır. Bu bağlamda Paşa, eserin “Medhal” kısmında, kaleme aldığı bilgilerin çoğunun ya kendi kaleminden geçen belgelere ya da güvenilir şahısların tarafsız anlatımlarına dayandığını vurgulamaktadır. Eser, bu yönüyle yalnızca dış politika ve savaşlar değil, aynı zamanda merkezi idarenin dönüşümü, sadaret değişiklikleri, taşradaki isyanlar gibi unsurları barındırarak Paşa'nın tanıklığıyla harmanlanan bir anlatım tarzına sahiptir. Paşa aynı zamanda bu olayların arka planını okuyucunun ibret alacağı şekilde yorumlayarak tarihçiliği olay nakletme olarak görmenin ötesinde ona, siyasi ve ahlaki bir misyon yüklemiştir.

Paşa, eseri kaleme alma misyonunu “Bu Mir’at-ı hakikat cami-i sırr-ı siyasidir” beyitiyle temellendirerek, tarihçiliği, devlet görevi ve hakikati ifşa etme sorumluluğu olarak tanımlamıştır. Bu tavır, Tanzimat sonrasında memuriyetle entelektüel üretim arasında kurulan bağın açık bir tezahürüdür. Zira bu dönemde Osmanlı bürokrasisinin içerisinde budaklanan tarih yazımı, yalnızca geçmiş anlatmak değil, aynı zamanda mevcut sistemin meşruiyetini sağlamak ve gelecek için bir reçete üretmek anlamına gelmekteydi.

3.2. Ravzatü'l Kâmilîn

Bu eser, Osmanlı Vakanüvisi olan Mehmed Şefik Efendi'nin, yazmış olduğu “Şefikname” adlı eserin şerhi olup Mahmud Celaleddin Paşa tarafından “Ravzatü'l Kâmilîn” adını almıştır. Ali Paşa'nın, Mehmed Şefik Efendi'ye, “III. Ahmed'in cülûsundan kendi sadrazamlığına kadar cereyan eden hadiseleri, fütuhât ve gazâların en önemlilerini kaleme alması emrini” vermesi bu eserin ortaya çıkmasına olanak sağlamıştır. (Diyanet İslam Ansiklopedisi, 2010, s. 416) Eser 55 sayfadan oluşmakta olup, dili oldukça ağır, anlaşılması güçtür. Şefik Efendi'nin, bu eserde ismini “korku” sebebiyle vermek istemediği kişileri “tevriye” yoluyla belirttiği ve bu sebeple de eserin dilinin çok ağır olduğu bilinmektedir. (Bursalı Mehmet Tahir Bey, 1975, s. 143) Şefik Efendi, eserde çoğunlukla Arapça ve Farsça kelime ve tamlamalar kullanmıştır. Eserdeki olaylar şiir ve ima yoluyla anlatılmaya çalışılmış ve bu da eserin anlaşılmasını zorlaştırmıştır. Bundan dolayı eser üzerine, Muhammed El-Hâc Muslî ve Mahmud Celaleddin Paşa tarafından şerhler yazılmıştır. (Koçoğlu, 2016, ss. 106-108.) Yukarıda da belirtildiği üzere Mahmud Celaleddin Paşa tarafından şerh edilen bu esere Ravzatü'l Kâmilîn adı verilmiştir. Bu eser, Osmanlı tarihçiliğinde, metinlerin yeniden anlamlandırılması ve yorumlanması yoluyla oluşturulan eleştirel geleneğin bir parçası olarak, Mahmud Celaleddin Paşa'nın tarihçilik anlayışının devamı niteliğindedir. Mahmud Celaleddin Paşa'nın yazdığı eserin Osmanlıca hali, Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonunda bulunmaktadır. Eserin üzerinde basım yılı olarak,

1872-1873 (H. 1289) tarihi yer almaktadır. Mahmud Celeleddin Paşa, eserin girişine Mehmed Şefik Efendi'nin biyografisini eklemiştir. (Mahmud Celeleddin Paşa, 1289.) Paşa, bu esere bazı kişilerin biyografilerini de eklemiştir. (Diyanet İslam Ansiklopedisi, 2010, s. 416) Paşa'nın, Âsâr-ı Manzûme adlı eserinin son sayfasında “Muqaddema Te'lîf ve Tab' u Temsil Edilen Şefikname Şerhine Hatme Olarak Nazm Olunmuş İdi” ismini taşıyan bir başlık yer almaktadır. (Mahmud Celeleddin Paşa, 1289, s. 131.)

3.3. Girit İhtilâli Tarihi

Mahmud Celeleddin Paşa'nın bir diğere eseri, Girit'teki olayları ele aldığı Girit İhtilâli Tarihi'dir. Eser, Mahmud Celeleddin Paşa'nın el yazısıyla yazılmış olup tek nüshası bulunmaktadır. Bu nüsha, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Eser Sultan II. Abdülhamid'e takdim edilmiş olup, eserin sonunda takdim metni yer almaktadır. Eserin basılmasına ilişkin izin belgesi 1 Mayıs 1879 (H. 9 Cemaziyelevvel 1296) tarihine aittir. (BOA, Mabeyn Evrakı-Mabeyn-i İrade, MB.İ...52,13.)

Eser kendi içerisinde dört makale şeklinde bölümlendirilerek yazılmıştır. Mukaddime adlı giriş kısmı, “Girid İhtilalinin Esbab-ı Zuhuruna Dairdir” başlığını taşımaktadır. Makalei Ula isimli ilk makale “Mustafa Naili Paşanın Zaman-ı Memuriyetinde Olan Vekayii Beyan Eder”, Makale-i Saniye, “Serdar-ı Ekrem Ömer Paşa'nın Memuriyeti Zamanında Cereyan Eden Vekayii Müstemildir”, Makale-i Salise, “Sadrazam Âli Paşa Hazretlerinin Memuriyeti Fevkaladesi Vekayiine Dairdir”, Makale-i Rabia, “Âli Paşa Hazretlerinin Dersaadet'e Avdetinden Hitam-ı Meseleye Kadar Cereyan Eden Vukuatı Beyan Eder”, başlıklarını taşımaktadır. Paşa, eklediği makalelerin ardından bu makalelere ilişkin birçok belgenin suretini de eserine eklemiştir. (Mahmud Celeleddin Paşa, 1879, ss. 3-60)

Girit İhtilâli Tarihi Paşa'nın, dönemin olaylarına vakıf tarih bilincine sahip biri olduğunu göstermektedir. Girit gibi Osmanlı'yı iç ve dış açılardan derinden etkileyen meseleye dair bu eseri kaleme alması, Mahmud Celeleddin Paşa'nın bu süreci hem sahadaki görevi hem de bürokratik tecrübesiyle yakinen takip ettiğini gösterir. Girit'e dair hafızanın kayda geçirilmesi amacı taşıyan eser, aynı zamanda Paşa'nın tarih yazımında “belgeyle temellendirilmiş” bir yaklaşım benimsediğini ortaya koymaktadır.

3.4. Münşeât-ı Mahmud Celeleddin Paşa

Bu eser, 1894-1895 (H. 1312) yılında İstanbul'da basılmıştır. Eseri basıma hazırlayan Mekteb-i Mülkiye mezunlarından olan İlyas isimli bir gençtir. Bu eser, Mahmud Celeleddin Paşa'nın bulunduğu görevler sırasında hazırladığı mektup ve evraklardan oluşmaktadır.

Eser üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölüm “Nutm-ı Resmiler” başlığı altında toplanmış olup, Mahmud Celeleddin Paşa, Bursa ve çevresinde çeşitli resmî açılış, ödül töreni, bayram kutlaması ve kamu hizmetleri vesilesiyle irad ettiği konuşmalara yer vermektedir. Bu bölümde Vilayet Valiliği

fermanının kıraati, Hamidiye Ziraat Mektebi'nin açılışı, yol ve bina inşaatlarının temel atma törenleri, çeşitli mekteplerin ödül törenleri, Dârülaceze binasının temeli gibi pek çok önemli olay, alt başlıklar hâlinde ele alınmıştır. (Mahmud Celaleddin Paşa, 1312, s. 59.) Bu bölümde yer alan konuşmalar, Paşa'nın sadece bir idareci değil, aynı zamanda halkla doğrudan iletişim kurabilen, devleti temsil eden bir figür olduğunu göstermektedir. Açılışlar, törenler ve sosyal projeler vesilesiyle yaptığı bu hitaplar, onun halk nezdinde saygın ve görünür bir yönetici olma çabasını ortaya koyar. Bu yönüyle Paşa, Tanzimat sonrası bürokrasinin halka dönük yüzünü temsil eden bir taşra valisi imajı ortaya koyar.

Eserin ikinci bölümünde, “Muharrerat-ı Resmiye” başlığı altında, vilayet yönetiminden, farklı idari birimlere gönderilen resmi yazılar, tahrirat ve resmi ilanlar gibi belgeler bulunur. Ayrıca, bazı arizalar ve telgraf arizaları da bu bölümde yer almaktadır. Bu bölüm, Osmanlı bürokratik yazışma geleneği ve Mahmud Celaleddin Paşa'nın bu gelenek içindeki yerini yansıtan önemli bir kısımdır. Üçüncü ve son bölüm olan “İhvaniyata Dair Mektuplar” ise, Paşa'nın çeşitli şahıslara gönderdiği mektuplar ile aldığı yazılı cevaplara yer verilmiştir. (Mahmud Celaleddin Paşa, 1312, ss. 124-125). Paşa'nın uzun yıllardır Osmanlı bürokrasisinde edindiği diplomatik dil ve resmi yazışma yetkinliğiyle idari birikiminin ortaya çıkardığı bu eser bu yönüyle önemli bir derlemedir.

3.5. Âsâr-ı Manzûme

Mahmud Celaleddin Paşa'nın bir diğer eseri, 1893-1894 (H. 1311) yılında Girit'te basılan manzum eserlerinin yer aldığı Âsâr-ı Manzûme'dir. Eser, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Nadir Eserler Koleksiyonu'nda bulunmaktadır. Bu eser Mahmud Celaleddin Paşa'nın edebiyat alanında da ön plana çıktığını ortaya koymaktadır. Eser, 132 sayfadan oluşmaktadır. (Mahmud Celaleddin Paşa, 1311) Eser, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı'nda bir yüksek lisans tez konusu olmuştur. (Koçver, 2008) Eser, “*birkaç naat, tarih, cülüs, sal, veladet, vefat camiler, mektepler, çeşmeler, muhtelif bina tarihleri teşkil ettiği gibi elli birinci sahifesinden itibaren de gazeller başlıyor, şarkılar, mısralar ve beyitlerden*” oluşmaktadır. (Pakalın, 1977, s. 422). Paşa'nın buradaki birçok güftesi sonradan bestelenmiş olup, günümüzde Klasik Türk Musikisi çevresince benimsenmiş ve hala söylenmektedir. Onun, bulunduğu çevrece benimsenmesi ve musiki ile alakadar olan insanları desteklemesi musikiye verdiği önemi göstermektedir. Ayrıca, Mahmud Celaleddin Paşa'nın Âsâr-ı Manzûme adlı eserini kaleme almasının temelinde, hem edebî kimliğini ortaya koyma hem de sanat ve kültüre olan ilgisini belgeleyerek yaşatma arzusu yatmaktadır. Devlet hizmetindeki yoğun görevlerinin yanında, edebiyat ve musikiye olan ilgisiyle entelektüel bir şahsiyet olan Paşa, bu eser aracılığıyla yalnızca bürokrat değil, aynı zamanda bir şair ve güftekar olarak da iz bırakmak istemiştir. Aynı zamanda bu eserin, yoğun bürokratik sorumlulukların getirdiği zihinsel yorgunluğu hafifletmek ve kendisini ifade edebileceği kişisel bir alan yaratmak için bir uğraş olduğu da düşünülebilir. Dolayısıyla eser, hem tarihî bir belge hem de Paşa'nın düşünsel dünyasına açılan kişisel bir pencere işlevi görmektedir.

3.6. Mecmûa-yı Eş'âr

Mahmud Celaleddin Paşa'nın Mecmûa-yı Eş'âr adlı eserinin nüshası İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu'nda yer almaktadır. Bu eser adından da belli olduğu üzere Mahmud Celaleddin Paşa'nın şiirlerinin yer aldığı bir eserdir. Eserde şiirlerin başladığı kısmın başında “Mecmûa-yı Eş'âr Abd-i Hakir” ibaresi yer almaktadır. Eserde gazel, kıta, şarkı ve en son kısımlarda da doğum ve ölüm sebebiyle ve bazı mekânlara ve olaylara atfen söylenen tarihler yer almaktadır. Şarkı türünün yer aldığı kısımda Sultan Abdülaziz'e sunulduğu ibaresi yer almaktadır. Son kısımları içeren tarihlerin yer aldığı bölüm ise çeşitli kişi ve olaylara atfedilmiştir. “Mahmud Nedim Paşanın Vefatına Tarihtir”, “Abdülaziz Han Validesine Vefat Tarihidir”, “Ankara Daire-i Belediyesinin İnşasına Tarihtir”, bu örnekler arasındadır. Mahmud Celaleddin Paşa, son sayfalarda kendi ailesine yer vermiştir. Bunlardan bazıları, “Mahdumum Şemseddin Zıyanın Tarih-i Veladeti”, Mahdumum Mehmed Atıfın Tarih-i Veladeti”, “Mahdumum Ali Feridunun Tarih-i Veladeti”, gibi tarihlerdir. Bu noktada dikkat çeken husus, Mahmud Celaleddin Paşa'nın, yaşayan çocukları arasında ismi geçmeyen bir kişiye bu bölümde tarih yazılmış olmasıdır. Bu tarihin başlığı, “Mahdumum Mustafa Galibin Tarih-i Veladeti” şeklindedir. (Mahmud Celaleddin Paşa, Mecmûa-yı Eş'âr, s. 22-24) Bu tarihin, Mahmud Celaleddin Paşa'nın küçük yaşta vefat eden iki çocuğundan birine ait olduğu tahmin edilmektedir.

Mahmud Celaleddin Paşa'nın bu eseri yazmasının nedeni, hem edebî yönünü ortaya koymak hem de yaşadığı dönemin kültürel, siyasî ve şahsî olaylarını kalıcı bir biçimde kayda geçirme arzusudur. Şiir, Paşa için yalnızca estetik bir ifade biçimi değil, aynı zamanda tarih yazımının zarif bir yolu olmuştur. Devlet büyüklerine, önemli olaylara, yapılar ve vefatlara dair yazdığı tarih manzumeleri, Osmanlı'daki tarih düşürme geleneğine bağlılığını gösterirken, ailesine dair yazdığı mısralar onun duygusal dünyasına da ışık tutar. Özellikle küçük yaşta kaybettiği çocuğu için yazdığı tarih, Paşa'nın şiiri bir hatıra ve anılaştırma aracı olarak kullandığını gösterir. Dolayısıyla bu eser, hem kamusal hem de özel alanların şiirle iç içe geçtiği bir hafıza kaydı olarak değerlendirilebilir.

3.7. Müellifi Meçhul Olup Mahmud Celaleddin Paşa'ya Ait Olduğu İddia Edilen Eserler

3.7.1. Miftâhü'l Esrâr

Tam adıyla, “Miftâh'ül Esrâr Beka-yı Ruh Celbi Ervah” adlı eser Mahmud Celaleddin Paşa'ya atfedilmektedir. Bu eserin niçin Paşa'ya ait olmadığı şu şekilde ortaya çıkmaktadır; Evvela bu eserin basım tarihi 1908-1909 (H. 1326) tarihidir. Bu tarihlerde Mahmud Celaleddin Paşa'nın yaklaşık on senedir vefat etmiş olması, bu eserin kendisine ait olmadığını ortaya çıkarmaktadır. Paşa vefat ettikten sonra yayımlanmış olma ihtimali ise, bu eserin bir kitap şeklinde değil de “mecmua” şeklinde nüshalar halinde peyderpey yayımlanmasıyla bertaraf edilmektedir. Son olarak, yazar isminin Mahmud Celaleddin olarak yazılmasının nedeninin, yazar ismindeki “mim” harfinin yanlış okunmak suretiyle “lam” harfi şeklinde okunması dolayısıyladır. Bu mecmuayı yayımlayan kişinin adı Seyyid Mahmud Cemaleddin'dir. Bu eserin bir nüshası, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Nadir Eserler

Odası'nda yer almaktadır. Fakat eserin yazarı kayıtlara, Mahmud Celaleddin Paşa olarak geçmiştir (URL-2). Bu nüshanın yalnızca bir sayfasında yanlış yazıldığı tahmin edilmek üzere “es-Seyyid Mahmud Celaleddin” ismi yer almaktadır. Diğer bir nüsha Atatürk Üniversitesi Merkez Kütüphanesi Seyfettin Özege Koleksiyonu'nda “es-Seyyid Mahmud Cemaleddin” adıyla yer almaktadır (URL-3). Bir diğer nüsha İSAM Kütüphanesi Risaleler Veritabanı'nda olup “Mahmud Celaleddin Paşa” ismiyle verilmiştir (URL-4). Bu mecmuanın yazarı olan es-Seyyid Mahmud Cemaleddin'in kim olduğuna dair bilgiler Dâhiliye Nezareti Sicill-i Ahvâl Komisyonu Defterleri'nde yer almaktadır. Es-Seyyid Mahmud Cemaleddin Bey, Divaniye Mutasarrıfı merhum Seyyid Mehmed Cemal Bey'in oğludur. 1886-1887 (H. 1304) tarihinde İstanbul'da dünyaya gelmiştir. Beyoğlu Fransız Lisesi'nde okuyan Es- Seyyid Mahmud Cemaleddin Bey, özel olarak Fransızca eğitimi almıştır. Bir dönem Hariciye Nezâreti Umûr-ı Şehbenderî Kalemî'nde görev yapmıştır. Ardından Hukuk Mektebi'ne devam etmiştir. Sonraki yıllarda Emniyet-i Umumiye Müdiriyeti Evrak Kalemî Mukayyidliğine tayin edilmiştir. Sicill-i Ahval defterinde yazdığı eserle ilgili şöyle bir bilgi vardır; “Miftâh'ül Esrâr namında bir kitab telif ettiği bittedkik iade edilen evrak-ı müsbiteden anlaşılmıştır.” Bu suretle eserin müellifinin Mahmud Celaleddin Paşa değil, es- Seyyid Mahmud Celaleddin olduğu ortaya çıkmaktadır. (BOA. DH.SAİDd..., 175-301, 154. Belge). Bu eserin konusuna değinilecek olunursa eser, Spiritizm, Manyetizm, Hipnotizm gibi konuları barındırmaktadır.

3.7.2. Ahlâk

Mahmud Celaleddin Paşa'ya atfedilen bir diğer eser “Ahlâk” adlı eserdir. Bu eser, Marmara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Nadir Eserler Odası'nda bulunmaktadır. Eserin tam adı “Ahlâk Vazife-i Şahsiye ve İctimaiyye”dir. Eserin iç kapak kısmında tercüme eser olduğuna dair şu bilgi yer almaktadır “Jul Payotun en meşhur bir eserinden mütercemdir” (Mahmud Celaleddin Paşa (1327) Ahlâk Vazife-i Şahsiyye ve İctimaiyye. Matbaa-i Hayriye, İstanbul)

Eser, 1909-1910 (H.1327) tarihinde İstanbul'da basılmıştır. Bu tarihte Mahmud Celaleddin Paşa'nın vefatı üzerinden 10 yıl geçmiştir. Bu da eserin ya başkasına ait olduğunu ya da Mahmud Celaleddin Paşa'nın vefatından sonra basıldığını akıllara getirmektedir. İkinci tahmin doğruysa eğer, bunu teyit etmek için ilk bakılacak yer bu eserin, Jules Payot' un hangi eserinin tercümesi olduğudur. Bu noktada elde olan veriler göz önüne alındığında bu eserin, Jules Payot'un Mahmud Celaleddin Paşa'nın hayatta olduğu dönem olan 1893 yılında yayımladığı, “L'education De La Volonte” adlı eser olduğudur. Bu eser ilk olarak 1926 yılında İbrahim Ethem tarafından “Terbiye-i İrade” olarak basılmış, 1938 yılında ise Münür Raşit Bey tarafından “İrade Terbiyesi” adıyla basılmıştır (URL-5). Eserin Mahmud Celaleddin Paşa'ya ait olmadığı veya Jules Payot'un başka bir eseri olduğu düşüncesi ise eserlerin karşılaştırılarak içeriklerinin uyuşmamasıyla ortaya çıkmaktadır. Geriye Jules Payot'un Mahmud Celaleddin Paşa hayattayken yazmış olduğu veya içerik yönüyle örtüşen diğer eserler kalmaktadır. Buna göre, “La Morale à l'École” (Jules Payot: 1908) adlı eserin “Ahlâk” adlı eserle

içerik yönünden örtüştüğü düşünülmektedir. Jules Payot'un bu eseri, çocuklara yol gösterici olması bakımından yazdığı bilinmektedir. Eserin ilk baskısının 1904-1906 aralığında yapıldığı düşünülmektedir. Eserin "Ahlâk" adlı eserle örtüştüğü nokta ise içindekiler kısmı ve eserin bölüm içerisinde numaralara ve başlıklara ayrılarak gitmesidir. Eser çevrildikten sonra yorumlandığı için, direkt çeviri olma özelliğini yitirdiğinden, örtüştüğü noktaları bulmak zorlayıcı olmuştur. Hem içindekiler kısmının hem de içeriğinin benzemesinden ötürü, "Ahlâk" adlı eserin, "La Morale à l'École" adlı eser olduğu tahmin edilmektedir. Bu noktadan bakıldığında eserin yazılış tarihi bakımından Mahmud Celaleddin Paşa'ya ait olmadığı düşünülmektedir.

Sonuç

Mahmud Celaleddin Paşa, Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyılda geçirdiği idarî, siyasî ve kültürel dönüşümlerin hem tanığı hem de aktif bir uygulayıcısıdır. Tanzimat'ın şekillendirdiği bir bürokrat olarak, merkez-taşra ilişkilerinde etkin roller üstlenmiş hem taşrada hem de merkezde çeşitli üst düzey görevlerde bulunmuştur. Meclis-i Vâlâ Mazbata Odası'nda başlayan memuriyet hayatı, Şûrâ-yı Devlet üyeliği, Dâhiliye Müsteşarlığı, Hüdavendigar Valiliği ve Maliye Nazırlığı gibi görevlerle devam etmiştir. Paşa'nın entelektüel yönü, tarih ve edebiyat alanındaki eserleriyle de belirginleşmektedir. Mir'ât-ı Hakikat, Girit İhtilâli Tarihi ve Ravzatü'l Kâmilîn gibi eserlerinde hem tarih yazıcılığına katkı sunmuş hem de dönemin siyasal atmosferini kaynak niteliğinde belgelendirmiştir. Münşeat-ı Mahmud Celaleddin Paşa adlı eser ise bürokratik yazışma kültürünü ortaya koyarken, Âsâr-ı Manzûme ve Mecmûa-i Eş'âr gibi eserleri, onun klasik edebiyat ve musikîyle kurduğu derin ilişkiyi gözler önüne sermektedir.

Mahmud Celaleddin Paşa'nın tarihsel rolünü anlamak aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin çağın gereksinimlerine cevap verebilmek adına ortaya koyduğu eğitim modelini, siyasi yapılanmasını ve bürokratik işleyişini de anlamaya yardımcı olacaktır. Paşa'nın hayatı, dönemin dönüşüm dinamiklerinin kavranması açısından önemli bir örnek olarak değerlendirilebilir. Bu doğrultuda Mahmud Celaleddin Paşa, çok yönlü kişiliğiyle Osmanlı yenileşmesinin bürokratik açıdan işlerliğini, kültürel devamlılığını ve siyasal hafızasını temsil eden nadir şahsiyetlerden biri olarak ele alınabilir. Devlet hizmetiyle entelektüel üretimi birleştiren bu kimliğiyle hem çağdaşları hem de sonraki nesiller için örnek teşkil eden bir devlet adamı olarak tarihteki yerini almıştır. Bu çalışmada Mahmud Celaleddin Paşa'nın sadece görevleri ve eserleri değil aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin dönüşüm süreci ele alınmış ve bu süreçteki yeni bürokratik kimlik tanımının Mahmud Celaleddin Paşa üzerinden okunması amaçlanmıştır.

Kaynakça**Arşivler**

Devlet Arşivleri Osmanlı Arşivi (BOA):

Yıldız Perakende Evrakı Arzuhal Jurnal (Y..PRK.AZJ.)

Yıldız Perakende Evrakı Umumi (Y..PRK.UM..)

Yıldız Perakende Evrakı Tahrirat-ı Ecnebiye ve Mabeyn Mütercimliği (Y..PRK.TKM.)

Yıldız Sadaret Hususi Maruzat Evrakı (Y..A...HUS.)

Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı (Y..MTV.)

Bâb-ı Âli Evrak Odası (BEO)

Dahiliye Nezareti Sicill-i Ahval Komisyonu Defterleri (DH.SAİD.d)

Mabeyn Evrakı- Mabeyn-İrade (MB.İ...)

Kütüphane Arşivleri

Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi

Atatürk Üniversitesi Merkez Kütüphanesi Seyfettin Özege Koleksiyonu

İSAM Kütüphanesi Risaleler Veritabanı

Süreli Yayınları

İkdam Gazetesi, 8 Kanun-i Sani 1314

Telif ve Tetkik Eserler

“Şefik Mehmed Efendi”. 2010. *Diyanet İslam Ansiklopedisi* içinde. (C.38, ss.415-417). İstanbul: İslam Araştırmaları Merkezi.

Esenbel, A. (1950). Kardeşinin Kalemile Paris Sefiri Salih Münir Paşa. *Tarih Dünyası Dergisi*, C.2 (S.15).

Aktaş N. (1991). Amedci. *Diyanet İslam Ansiklopedisi* içinde. (C.3, ss.12). İstanbul: İslam Araştırmaları Merkezi.

Akyıldız A. (2015). *Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Akyıldız A. (2011). Tercüme Odası. *DİA* içinde. (C.40, ss.504-506). İstanbul.

Akyıldız A. (2010). Şura-yı Devlet. *DİA* içinde. (C.39, ss. 236-239). İstanbul.

Beydilli K. (2020). Mühendishane-i Bahri Hümayun. *DİA* içinde. (C.31, ss. 513-514). Ankara.

Beydilli K. (2020). Mühendishane-i Berri Hümayun. *DİA* içinde. (C.31, ss. 515-516).Ankara.

Bursalı Mehmed Tahir Bey (1975). Şefik Mehmed Efendi (Vak'anüvis Musarrif-Zade). *Osmanlı Müellifleri*. (C.3, s.143). İ. Özen (hızl). İstanbul: Meral Yayınevi.

Demiroğlu F. (1955). *Abdülhamid'e Verilen Jurnaller*. İstanbul: Tarih Kütüphanesi Yayınları.

Esenbel, A. (1950). Oğlunun Kalemıyla Mahmut Celaleddin Paşa. *Tarih Dünyası Dergisi*. (C.2, ss. 583-602). (S14).

Hızlı K. (2020). *Paris Büyükelçisi Salih Münir Paşa'nın (Çorlu) Hayatı Ve Faaliyetleri (1857- 1939)*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi, İstanbul.

İnal, M. K. (1958). *Hoş Sada*. İstanbul: Maarif Basımevi.

İnal, M. K. (1969). Celalüddin Paşa. *Son Asır Türk Şairleri*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi. s.205-208.

İnalcık H. (1992). Bursa. *Diyanet İslam Ansiklopedisi* içinde. (C. 6, ss. 445-449). İstanbul: İslam Araştırmaları Merkezi.

İşli, E. N. (1999). İstanbul Mezartaşlarının Yaşamöyküleri Açısından Önemi. *Kitap-lık*. (S.36, ss. 214-219).

Jules Payot (1908). *La Morale à l'École*. Paris: Librairie Armand Colin.

Koçoğlu T. (2016). 18. Asırda Yazılmış Münşiyâne/Üslûb-I Âlî Nesir Ve Mensur Muammâ Örneği Bir Eser: Şefik-Nâme. *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi [Journal of Academic Literature]*, (S.3, ss.101-112).

Koçver A. (2008). *Mahmud Celaleddin Paşa Divanı İnceleme-Metin*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.

Mahmud Celaleddin Paşa (1327). *Ahlâk Vazife-i Şahsiyye ve İctimaiyye*. İstanbul: Matbaa-i Hayriye.

Mahmud Celaleddin Paşa (1879). *Girid İhtilâli Tarihi*. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu.

Mahmud Celaleddin Paşa. (1289). *Ravzatü'l Kâmilîn- Şerh-i Şefikname*. Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu.

Mahmud Celaleddin Paşa. (1312). *Münşeât-ı Mahmud Celaleddin Paşa*. Dersaadet: Matbaa-i Osmaniye.

Mahmud Celaleddin Paşa. (1326). *Mir'ât-ı Hakikat*. Dersaadet: Matbaa-i Osmaniye. (C.1-2-3).

Mahmud Celaleddin Paşa. (1983). *Mir'ât-ı Hakikat*. İ. Miroğlu (hızl). İstanbul: Berekat Yayınevi.

Mahmud Celaleddin Paşa., *Mecmûa-yı Eş'âr*.

Mehmed Süreyya. (1996). Aziz Mehmed Efendi. *Sicill-i Osmani*. (C.2, ss. 346). N. Akbayer (hızl). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Özcan, A. (2003). Mahmud Celâleddin Paşa. *Diyanet İslam Ansiklopedisi* içinde. (C.27,ss.360). Ankara: İslam Araştırmaları Merkezi.

Öztuna Y. (1974). *Türk Musikisi Ansiklopedisi* içinde. (C.2, ss.3). (1.Kısım). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

Pakalın M. Z. (1971). Mülazemet. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. (C.2). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

Pakalın M. Z. (1972). Reîs-ül-Küttâb. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. (C.3). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

Pakalın, M. Z. (1977). *Maliye Teşkilatı Tarihi*. Ankara: Maliye Bakanlığı Tetkik Kurulu Yayını.

Salih Münir Paşa (2015). *Geçmiş Zamanlar*. A. Birinci (hızl), Ankara: TTK Yayınları.

Topuz, E. (2018). *Siyasi İstikrar ve İçtimai Sıhhat Bağlamında Osmanlı Devleti'nde Geleneksel Eğitim Kurumları*. İstanbul: Libra Kitap.

Topuz, E. (2018), “İstirahat-ı Raiyyet ve Te'yid-i Rabıta-ı Payitaht” Bağlamında Osmanlı Devletinde Aşiret ve Mektep İlişkisi (1880-1908). *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. (S.42, ss. 345-358).

Tukin C. (1996). Girit. *DİA*. (C.14, ss. 85-93). İstanbul.

Uzunçarşılı İ.H. (1988). *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*. Ankara: TTK Yayınları.

İnternet Kaynakları

URL-1: <https://www.bursa.bel.tr/haber/huzura-destek-verenler-bulustu--26878> ERIŞİM TARİHİ: 26NİSAN2025)

URL-2:
https://katalog.marmara.edu.tr/yordam/?p=1&dil=0&q=I0011832&alan=kunyeDemirbasKN_txt&demirbas=I0011832 ERIŞİM: 28.04.2025

URL-3:
https://bilgimerkezi.atauni.edu.tr/yordam/?p=1&q=mahmud+cemaleddin&alan=tum_txt&demirbas=0102416&p=1&q=mahmud+cemaleddin&alan=tum_txt&demirbas=0102416 ERIŞİM: 28.04.2025

URL-4
<https://isamveri.org/pdfrisaleosm/R146150.pdf> ERIŞİM: 28.04.2025

URL-5
https://www.academia.edu/43294575/K%C3%BC%C3%A7%C3%BCk_%C5%9Eeyleri_K%C3%BC%C3%A7%C3%BCmsemi_Yok_Olursun

Ekler**Ek 1: Mahmud Celaledin Paşa'ya Ait Bir Fotoğraf**

Ek 2: “Atabe-i şevket ihtiva-yı hazret-i şehinşahiye ubudiyet-i çakeranemin timsal-i sadakat meali olmak üzere min gayr-ı haddin arz u takdim kılındı. 13 Muharrem 302, Şûrâ-yı Devlet Tanzimat Dairesi Reisi Mahmud köleleri” Notuyla Mahmud Celaledin Paşa.

Ek 3: Mahmud Celaleddin Paşa'nın İstanbul Beşiktaş'ta Bulunan Yahya Efendi Dergahı Haziyesindeki Mezartaşı Üzerindeki Tarih

Oku bir Fatiha ey ehl-i dil-i zair bu merhuma
 Ki kadri devlet ve milletçe pek mümtaz ü baladır
 Eder hep esdika-yı mülk ü devlet hake-i hürmet
 Bu kabrin sahibi Mahmud Celaleddin Paşadır

Sene 1316 Fi 7 Ramazan

İzzet

Ek 4: Mahmud Celaleddin Paşa'nın İstanbul Beşiktaş'ta Bulunan Yahya Efendi Dergahı Haziyesindeki Mezar taşı

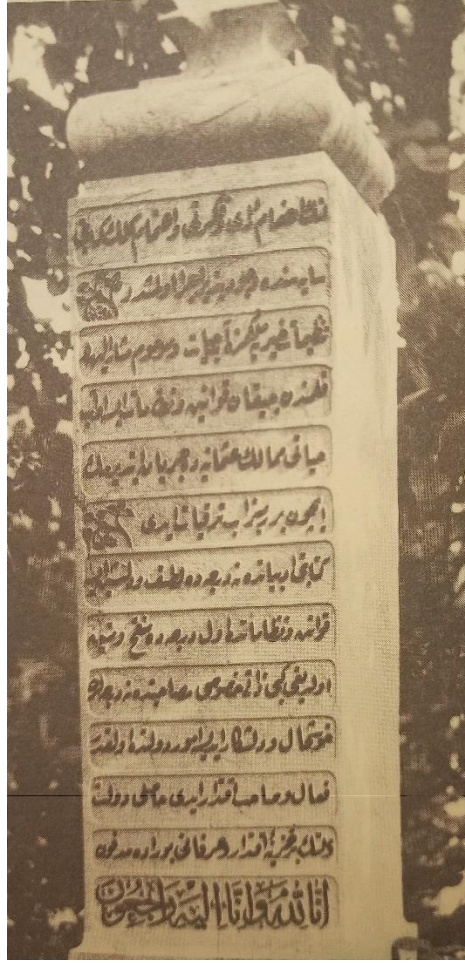

Kitabe 1

Hüve'l Hayyül Baki

Eazim-i vükela-yı saltanat-ı seniyyeden olup Ticaret ve Nafia Nazırı iken alem-i faniye veda-yı ebedi eden Mahmud Celaleddin Paşa'nın kabridir. Bu zat Bab-ı Ali'de perveriş-yab feyz ve kemal olan ekabir-i erbab-ı kalemin en güzidelerinden idi. Pek çok hidemat-ı mühimme-i devlette ibraz-ı ehliyet ve rüyet etmesinden maada mecmua-i kavanin ve nizamat-ı devlet olan düstura münderiç kaffe-i kavanin ve nizamat ya kamilen veya kısmen müşarünileyhin hame-i tahrir veya tashihinden geçmiş ve yarım asra yakın bir müddet zarfında devletçe ittihaz olunan mukarrerat-ı ıslahiye'nin cümlesi

Ek 5: Mahmud Celaleddin Paşa'nın İstanbul Beşiktaş'ta Bulunan Yahya Efendi Dergâhı Haziresindeki Mezar taşı

Kitabe 2

“Anın ihtimam(?) rey ü fikreti ve ihtimam-ı kilik-i kabı sayesinde vücusezir-i icra olmuştur. Tanzimat-ı Hayriye-i Mülkiyemize ab-ı hayat ve merhum-ı müşarunileyhin kaleminden çıkan kavanin ve nizamat ise adab-ı hayatı memalik-i Osmaniyede cereyan ettirmek için bir terakkiyat idi. Kitabeti edebiyatta ne derece latif ve dilnişin ise Kavanin ve nizamatta ol derecede münakkah ve metin olduğu gibi zati hususu müsahabatda ne derecelerde hoşhal ve dilşikar idiyse umur-ı devletde ol kadar faal ve sahib-i iktidar idi. Hasılı devlet ve Milletin bir hazine-i iktidar ve irfanı burada medfun”

İnna Lillahi ve İnna İleyhi Raciun

Kaynak: İşli, E. N. (1999). *İstanbul Mezartaşlarının Yaşamöyküleri Açısından Önemi*. Kitap-lık. S.36:214-219.